

Г. В. ЧОРНОВОЛ
(Черкаси, Україна)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Досліджено специфічні особливості використання інтернаціональної лексики в системі спеціальних одиниць окремої галузі (економічна сфера). Особливу увагу приділено зіставленню таких лексем у неблизькоспоріднених мовах.

Ключові слова: термін, економічний термін, інтернаціоналізм, поліфункціональність.

Становлення і розвиток будь-якої мови відбувається за певними законами. Жодна мова світу не може еволюціонувати і функціонувати ізольовано від інших мов. У переважній більшості випадків термінологи намагаються вибрати оптимальні варіанти поєднання власне національних, інтернаціональних та запозичених одиниць. Ці ж тенденції можна спостерігати в особливій частині словникового складу мови – термінології. Наше дослідження буде присвячено опису специфіки функціонування інтернаціоналізмів у терміносистемі економіки.

Економічна термінолексика займає важливе місце в сучасній українській термінології і разом з галуззю науки, яку вона обслуговує, зазнає постійних змін. Звідси – швидка зміна поняттєвого апарату та велика кількість запозичень, особливо в останні роки.

Склад сучасної української економічної термінології, як і загальноживаної лексики, щодо походження є неоднорідним. Її аналіз дозволяє виділити певні хронологічні групи одиниць: слова, успадковані ще з праслов'янського періоду, утворені на основі рідної мови пізнішого періоду, новітні лексеми, запозичення, інтернаціоналізми, кальки.

Проблеми запозичення інтернаціональної лексики порушуються у дослідженнях В. В. Акуленка, М. М. Шанського, Ю. А. Бельчикова, Д. С. Лотте, Ю. О. Жлуктенка, М. Б. Хайрулліна, Л. П. Крисіна, С. В. Гриньова, Л. О. Симоненко, Б. М. Ажнюка, І. М. Кочан та ін. і дають досить повну картину використання інтернаціоналізмів у окремих терміносистемах.

Запозичення термінів з мови-джерела, їх функціонування в українській термінології, пристосування до законів мови є довготривалим процесом, на який впливають як мовні, так і позамовні чинники. Обов'язкове фонетичне й морфологічне освоєння іншомовних одиниць, їх узвичаєння відбувається постійно. Коли лексико-семантична система “отримує” новий термін, то він зазнає впливу цієї системи та водночас впливає на неї, формуючи словотвірні гнізда, словосполучення, утворюючи дублетні пари з національними одиницями.

Не вдаючись до детального опису фонетичних і морфологічних змін термінолексем у цьому процесі, зупинимося на лексико-семантичному освоєнні інтернаціональних термінів.

Відомо, що воно може відбуватися кількома шляхами. По-перше, такі одиниці пристосовуються до лексичної системи української мови унаслідок взаємодії з близькими / протилежними за значенням словами української мови (що виявляється в явищах дублетності або антонімії). По-друге, під час функціонування іншомовного терміна в українській лексичній системі може змінюватися його структура, обсяг, семантичні особливості. По-третє, у структурі лексичних одиниць відбувається перегрупування значень, що неодмінно зумовлює розвиток нового семантичного відтінку.

Актуальність дослідження інтернаціональної лексики у сучасних терміносистемах різних галузей науки і техніки визначається насамперед недостатнім рівнем унормованості використання таких терміноодиниць.

Метою статті є встановлення ключових ознак спеціальних одиниць-інтернаціоналізмів у економічній сфері та виділення основних шляхів появи цих лексем у вітчизняній системі термінів.

“Науково-технічний прогрес, – зауважує Л. О. Симоненко, – сприяє не лише бурхливому розвитку науки і техніки, а й вносить істотні зміни в лінгвістичну модель світу появою як окремих термінів, так і цілих терміносистем” [10, с. 22].

Кожен термін базується на лексичній одиниці певної мови (В. М. Лейчик називає її субстратом терміна), яка набуває специфічних ознак у термінології. Водночас термін зберігає загальні лексичні характеристики.

Незалежно від того, як ми будемо розглядати терміни – як спеціальні слова чи слова зі специфічною функцією – вони є частиною загального лексичного складу мови. Тому за формально-граматичними ознаками їх можна досліджувати як і будь-яку іншу групу лексем. Нормативність і варіантність термінологічних одиниць дещо схожа на ці ж явища у групі загальноновживаної лексики, хоч і має деякі особливості.

Стосовно доцільності / недоцільності використання запозиченої термінологічної лексики вважаємо, що варто бути дуже обережним, щоб не вдатися до крайнощів у прагненні очистити мову від іншомовних слів та не пропонувати замість усталених одиниць невдалі власні відповідники.

Жодна мова не може існувати ізольовано від інших і користуватися виключно своїми ресурсами. Разом з тим, надмірне захоплення іншомовними запозиченнями також не буде сприяти розвитку національної термінології – потрібен оптимальний баланс. Переважна більшість дослідників погоджуються з тим, що відсоток запозичень не повинен перевищувати 30–40% від усієї кількості одиниць певної терміносистеми.

Іншомовні впливи на українську термінологію взагалі, й економічну підсистему зокрема, з кінця ХХ ст. відбуваються частіше порівняно з попередніми періодами. Зовнішній вплив на мову в жодному разі не відбувається безслідно, і тому неодмінною умовою використання кожного запозичення є аналіз ситуації в кількох напрямках: шкідливості / нешкідливості збільшення й без того значного обсягу запозичень; доречності тих чи інших

термінів у певних процесах мовної комунікації; доцільності запозичення лексичних одиниць інших мов за наявності власне національних відповідників та ін.

Міжнародні наукові зв'язки, уніфікація понять науково-технічної літератури сприяють появі у мові специфічної лексики. Це в основному слова, утворені зі спільних для багатьох мовних систем греко-латинських терміно-елементів, що називаються *інтернаціоналізмами*. Як зазначає Л. П. Крисін, “специфіка їх полягає в тому, що такі слова-терміни “не мають батьківщини, живого джерела запозичення” [6, с. 45]. У системі української термінології інтернаціональні терміни є її органічною частиною: “вони підпадають під граматичні, словотворчі та фонетичні закони української мови” [8, с. 137].

Визначальні риси інтернаціоналізмів як відносно усталеної групи одиниць були виділені Ю. А. Бельчиковим: “Вона (група) об'єднує слова, які, по-перше, позначають поняття, явища з галузі політики, культури, науки, техніки, мистецтва, і, по-друге, поширені в кількох, хоча б трьох неблизькоспоріднених мовах” [3, с. 3]. На функціонуванні терміна мінімум у трьох неблизькоспоріднених мовах як визначальну його рису для процесу інтернаціоналізації акцентували увагу й інші мовознавці (Л. П. Крисін, А. О. Білецький, С. В. Семчинський).

Дослідженню інтернаціональної лексики присвячено праці В. В. Акуленка, який називав інтернаціоналізмами подібні морфеми, лексеми та фраземи, які регулярно ототожнюються в мовах. Стосовно термінології – це співмірні за значенням і подібні за формою терміни-слова, терміно-елементи (основи, морфеми) й термінологічні словосполучення [1, с. 12]. Кількість мов автор не визначає, хоч і зауважує, що до інтернаціональності не варто відносити явища, властиві лише близькоспорідненим мовам. В. В. Акуленко, пояснюючи категорію інтернаціонального, зауважує: “інтернаціональне втілюється у різних національних реалізаціях, причому суть його виявляється саме у зіставленні та порівнянні таких реалізацій. Воно не існує поза межами національного і не може протиставлятися національному як щось зовнішнє, позанаціональне” [2, с. 4].

У нашому дослідженні ми будемо послуговуватися одним із поширених визначень інтернаціоналізмів: “Інтернаціоналізми – це слова, що вживаються у багатьох неблизько споріднених мовах і водночас зберігають спільність семантики та фонетико-морфологічної будови, переважають у сфері понять у галузі культури, науки, політики, мистецтва” [9, с. 72]. Такі одиниці забезпечують постійний зв'язок між мовами і сприяють збагаченню загального лексичного фонду.

І. М. Кочан зауважує, що “терміни з міжнародними компонентами легко впізнати, вони мігрують з однієї мови до іншої, не потребують перекладу і позначають поняття найрізноманітніших галузей знань” [5].

Більшість термінів-інтернаціоналізмів української ринкової економіки утворювалися на базі греко-латинських елементів або на основі мов, споріднених із латинською (англійською, німецькою, французькою, італійською). Практично в усіх мовах матеріальне оформлення терміноодиниці дає змогу зрозуміти, що перед нами інтернаціоналізм, оскільки, незважаючи на де-

які фонеморфологічні відмінності, суть поняття залишається незмінною. Нижче у табл. 1 наведемо зразки наявності окремих інтернаціональних термінів у чотирьох мовах:

Табл. 1. Інтернаціональні терміни у близько- й неблизькоспоріднених мовах

Українська	Англійська	Німецька	Італійська
аванс	<i>advance</i>	<i>avance</i>	—
актив / пасив	—	<i>aktiven / passiven</i>	<i>attivo / passivo</i>
акція	—	<i>aktie</i>	<i>azione</i>
асигнування	<i>assignation</i>	<i>assignierung</i>	—
банк	<i>bank</i>	<i>bank</i>	<i>banca</i>
біржа	—	<i>börse</i>	<i>borsa</i>
бюджет	<i>budget</i>	<i>budget</i>	—
депозит	<i>deposit</i>	—	<i>deposito</i>
дивіденд	<i>dividend</i>	—	<i>dividendo</i>
економіка	<i>economy</i>	<i>ökonomik</i>	<i>economia</i>
імпорт / експорт	<i>import / export</i>	<i>import / export</i>	<i>importazione / esportazione</i>
капітал	<i>capital</i>	<i>kapital</i>	<i>capitale</i>
каса	—	<i>kasse</i>	<i>cassa</i>
квота	<i>quota</i>	—	<i>quota</i>
контракт	<i>contract</i>	<i>kontrakt</i>	<i>contratto</i>
кредит	<i>credit</i>	<i>kredit</i>	<i>credito</i>
ліквід	<i>liquid</i>	<i>liquid</i>	<i>liquido</i>
ліценція	<i>licence</i>	<i>lizenz</i>	<i>licenza</i>
субсидія	<i>subsidy</i>	<i>subsidiium</i>	—
фінанси	<i>finances</i>	<i>finanzen</i>	<i>finanze</i>
фірма	<i>firm</i>	<i>firma</i>	—
фонд	<i>fund</i>	<i>fonds</i>	<i>fondi</i>

Процес інтегрування інтернаціональної лексики у національну мову є складним і тривалим; відбувається пристосування нової одиниці до фонетичних, орфографічних, морфологічних, лексичних, синтаксичних законів розвитку мови-реципієнта. Досить часто такі спеціальні одиниці зазнають зміни граматичної категорії роду (нім. *Die Assignierung*, жін. рід – укр. *асигнування*, сер. рід), починають відмінюватися, утворюють нові словотвірні гнізда, тобто зазнають змін, властивих запозиченій лексиці іншомовного походження. Окремі терміни зберігають специфічні особливості мови-джерела

(наприклад, незмінювані терміни *ажіо, сальдо, ембарго*), хоч більшість таких зразків не є інтернаціоналізмами. Найменшого ж впливу мови-реципієнта зазнає інтернаціональна лексика англійського та італійського походження.

Як слушно зазначає Т. І. Панько, “сфера розповсюдження економічних термінів-інтернаціоналізмів залежить від того, наскільки важливими є ті суспільно-економічні поняття, виразниками яких вони є” [8, с. 141]. Ареал функціонування термінів загальноекономічного значення типу *економіка, фінанси, банк, ліцензія, кредит, бюджет* через важливість понять, які вони позначають, є досить широким, тоді як вживання спеціальних одиниць *ліквід, квота, субсидія* є дещо вузьким. Інтернаціональний термін може широко застосовуватися як у мові спеціалістів, так і в загальнолітературній мові.

Інтернаціоналізація наукової термінології у кожній національній мові є своєрідною взаємодією двох явищ: з одного боку, використовуються власні ресурси, одиниці, утворені шляхом спеціалізації значень загальноживаних слів, оформленням термінологічних сполучень і т. ін. (такі терміни виражають єдині, спільні для усіх носіїв певної мови, поняття, починають набувати ознак полінаціональності); з другого боку, зважаючи на міжнародний характер мови науки і техніки, вітчизняна термінологія не може обійтися без інтернаціонального фонду, необхідного для співпраці у різних науково-технічних галузях. Крім того, інтернаціоналізація лексики різних мов досягла нині такого рівня, коли значна кількість слів, а також кореневі й афіксальні морфеми виявляються спільними для різних мовних систем.

Ще у 70-х рр. ХХ ст. Л. П. Крисін звертав увагу на той факт, що у процесах запозичення значну роль відіграє політична позиція країни і мови: “порівняймо у зв’язку з цим поширення “американізмів”, які перебувають, по суті, на становищі інтернаціональної лексики, оскільки вони вживаються в багатьох мовах, хоч і відчуються в них як щось чужорідне (*гьорлс, бестселер*)” [6, с. 22].

Однак, на наш погляд, уважати такі одиниці інтернаціоналізмами не варто, оскільки за своїми формальними ознаками вони швидше є варваризмами, не відповідають вимогам системності й нормативності і не можуть бути уведений до словника. Ставлення до таких лексем має бути настороженим, адже досить багато носіїв української мови активно використовують їх або зовсім недоречні вигуки *вау, унс, хелло, шит* та ін. Причому окремі дослідники з часом починають сприймати таке явище як норму, що не суперечить розвитку мови, хоча насправді маємо елементарний випадок лексичного паразитизму американських одиниць у європейських мовах.

Стосовно цих одиниць О. О. Тараненко зазначає, що “мовні проблеми, пов’язані з творенням, упровадженням і функціонуванням національної термінології, є у своїй основі органічним продовженням проблем розвитку та функціонування літературної мови в цілому. Одні з цих проблем спільні для термінології різних мов як такої (наприклад, точність та однозначність терміна, співвідношення в національній термінології питомих та запозичених одиниць) або ж характеризують групу певних мов у певний період їх розвитку (наприклад, засилля англо-американізмів у мовах пострадянського ареалу у зв’язку з його просуванням до іншого типу соціально-економічної формації)” [11, с. 3].

Одним із видів запозичень є кальки, статус яких в українському термінознавстві вважається дискусійним, як і визначення поняття калька та процесів калькування, що пояснюється двома причинами. По-перше, кальок у мові набагато менше, ніж звичайних запозичень, і, по-друге, їх важко виявляти, оскільки критерії, за якими визначають слово як кальку, чітко не визначені. Свого часу дослідники української мови початку ХХ ст. оцінювали це явище як різко негативне (І. Огієнко) [7]. Пізніше ставлення дослідників до процесу калькування стає більш коректним.

Ю. О. Жлуктенко зауважує, що “на відміну від перенесення слів, яке полягає у засвоєнні іншомовного слова в його звичайній формі (з відповідними субституціями), калькування є запозиченням етимологічної структури (без її звукової форми) іншомовного слова, яка реалізується за собою мови, що сприймає, а також запозичення відповідного значення” [4, с. 119].

Основною ознакою кальок є специфічність їхнього оформлення у мові — за структурою, фонеморфологічним виглядом. Порівняно з кінцем ХІХ — початком ХХ ст., коли переважали економічні словотвірні кальки з німецької мови (*die Selbstkosten* — *собівартість*, *der Kostenanschlag* — *кошторис*), нині в українській мові найчастіше зустрічаються семантичні кальки, основним джерелом яких є англійська мова (причому в її американському варіанті) — *shadow economy*, *shadow business*, *shadow cabinet*, *shadow capital* → *тіньова економіка*, *тіньовий бізнес*, *тіньовий кабінет*, *тіньовий капітал*.

Деякі групи лексики особливо активні у формуванні стійких словосполучень, які за походженням є кальками. Окрему групу цих спеціальних одиниць становлять прикметники на позначення кольору, що використовуються в економічних терміносполуках.

Значна кількість таких сполук нині втратили ознаки професіоналізмів і функціонують як нормативні терміни, зафіксовані у термінологічних словниках. Практично всі лексеми на позначення різних кольорів у галузевих терміносистемах мають переносне значення; іноді це є результатом впливу іншомовних одиниць. Так, сполучення *чорний ринок* є калькою з німецької *der Schwarzmarkt*, *сірі дилери* — з англійської *grey dilers*, *сірий ринок* — з англійської *grey market* (сполучення з прикметником *сірий* функціонують на позначення напівлегальних осіб, операцій та структур в економіці), “*зелені*” у значенні “*долари*” — англ. “*greens*”, “*блакитні осколки*” — англ. “*blue chip*”.

Таким чином, іншомовні впливи на вітчизняну термінологію взагалі, й економічну підсистему зокрема, нині є інтенсивнішими порівняно з попередніми періодами розвитку української мови. Інтенсивність появи запозичених терміноодиниць у економічній термінології зростає з кожним роком і стає певною мірою неконтрольованим процесом. Випадки надмірного використання запозичень у економічній терміносистемі вимагають критичного підходу до залучення кожної іншомовної терміноодиниці. Уведення їх до української терміносистеми може бути прийнятним лише за умови, що важко або й неможливо дібрати вдалий власне національний термін. Контроль і аналіз доречності вживання запозичених терміноодиниць слід проводити постійно та безперервно.

1. *Акуленко В. В.* Вопросы интернационализации словарного состава языка / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во ХГУ, 1972. – 214 с.
2. *Акуленко В. В.* Співвіднесення національного та інтернаціонального у мові / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1976. – № 1. – С. 3–12.
3. *Бельчиков Ю. А.* Интернациональная терминология в русском языке / Ю. А. Бельчиков. – М. : Учпедгиз, 1959. – 78 с.
4. *Жлуктенко Ю. О.* Мовні контакти / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во КДУ, 1966. – 125 с.
5. *Кочан І. М.* Термінологія: національна чи міжнародна? / І. М. Кочан. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk648/TK_wisnyk648_kochan.htm.
6. *Крысин Л. П.* Иноязычные слова в современном русском языке / Л. П. Крысин. – М. : Наука, 1968. – 206 с.
7. *Огієнко І.* Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Л., 1924. – 496 с. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/6984197>
8. *Панько Т. І.* Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Л. : Вища школа, 1979. – 146 с.
9. *Пономарів О. Д.* Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
10. *Симоненко Л. О.* Лінгвістичні проблеми унормування наукової термінології / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 21–25.
11. *Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.

H. V. Chornovol

FUNCTIONAL FEATURES OF INTERNATIONAL TERMS
IN THE SYSTEM OF ECONOMIC TERMINOLOGY

The specific features of the use of international vocabulary in the Ukrainian economic terminology were considered. The special attention was given to comparative analysis of such lexemes in the non-closely related languages.

Key words: term, economic term, internationalism, multifunctional.